

<https://doi.org/10.62837/2025.9.153>

BAXŞƏLİYEVƏ AYNUR
ADU, Azərbaycan dilçiliyi kafedrası, müəllim
aynur.baxshaliyeva@gmail.com
orcid ID: 0009-0000-5710-1302

ANTROPONİMLƏRİN ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Antroponimlər üslubi vasitə kimi dilin bütün üslublarında istifadə edilən dil vahidləridir. “Ləqəb, bəy, xanım” kimi titul əlavələri publisistik üslubda hörmət, ironiya və ya təhqir niyyəti daşıya bilər. Ada qoşulan epitet və əlavə komponentlər (məsələn, “xalq yazıçısı”, “əsilzadə”) mətnin tərzini formalaşdırır. Publisistik mətnlərdə antroponim və epitet kombinasiyası oxucuda emosional effekt yaradır.

Bədii əsərlərdə, bədii üslubda isə antroponimlər daha çox funksionallığı, semantic zənginliyi ilə, ekspressivliyi ilə fərqlənir. Bədii mühitdə antroponimlərin yerinə görə, kontekstə və yazıçının məqsədinə uyğun olaraq üslubi funksiyaları daha zəngindir. Bədii əsərlərdə antroponimlərin bütün məna növlərinə müraciət edilir. Buraya şəxs adı, soyadlar, ləqəb, təxəllüs, nisbə, ayama və s. daxildir ki, hər birinin də bədii əsərdə öz üslubifunksiyası var. Məqalədə həmin məqamların bəzilərinə aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: antroponim, ad, ləqəb, üslub, funksiya....

СТИЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОНИМОВ

Бахшалиева Айнур
АУЯ, кафедра Азербайджанского языкознания, преподаватель
aynur.baxshaliyeva@gmail.com
orcid ID: 0009-0000-5710-1302

Резюме

Антропонимы — это языковые единицы, используемые во всех стилях языка как стилистический приём. Обращения, такие как «прозвище», «господин», «госпожа», могут нести в публицистическом стиле уважительный, иронический или оскорбительный смысл. Эпитеты и дополнительные компоненты, присоединяемые к имени (например, «народный писатель», «знатный»), формируют стиль текста. В публицистических текстах сочетание антропонимов и эпитетов создаёт эмоциональное воздействие на читателя.

В художественных произведениях, в художественном стиле, антропонимы отличаются своей функциональностью, семантической насыщенностью и выразительностью. В художественной среде антропонимы

выполняют более богатые стилистические функции в зависимости от места, контекста и цели автора. В художественных произведениях используются все типы значений антропонимов. Это включает в себя личные имена, фамилии, прозвища, псевдонимы, нисба, аяма и т. д., каждое из которых имеет свою стилистическую функцию в художественном произведении. В статье уточняются некоторые из этих моментов.

Ключевые слова: антропоним, имя, прозвище, стиль, функция...

STYLE FEATURES OF ANTHROPONYMS

Bakhshaliyeva Aynur

Azerbaijan University of Languages,

Department of Azerbaijani Linguistics, teacher

aynur.baxshaliyeva@gmail.com

orcid ID: 0009-0000-5710-1302

Summary

Anthroponyms are linguistic units used in all styles of the language as a stylistic device. Title additions such as “nickname, sir, lady” can carry the intention of respect, irony or insult in the journalistic style. Epithets and additional components attached to the name (for example, “people's writer”, “noble”) form the style of the text. In journalistic texts, the combination of anthroponyms and epithets creates an emotional effect on the reader.

In works of fiction, in artistic style, anthroponyms are distinguished by their functionality, semantic richness, and expressiveness. In the artistic environment, anthroponyms have richer stylistic functions depending on their place, context, and the writer's purpose. In works of fiction, all types of meanings of anthroponyms are used. This includes personal names, surnames, nicknames, pseudonyms, nisba, ayama, etc., each of which has its own stylistic function in a work of fiction. The article clarifies some of these points.

Keywords: anthroponym, name, nickname, style, function....

Giriş/ Introduction

Yazıçı onomastikasının tədqiqində əsas istiqamətlərdən biri antroponimlərin üslubi cəhətlərinin üzə çıxarılmasıdır. Adlanma özü mürəkkəb tarixi bir prosesdir. Bu adlarda müasirliklə tarixiliyin görünüşü, vəhdəti vardır. Bədii əsərlərdə müsbət və mənfi obrazlar olur. Həmin müsbət və mənfi surətlərə verilən adlar fərqli olur və yazıcının xüsusi fərdi üslubi keyfiyyətini ehtiva edir. Adlandırma-obrazlara verilən adlar, ilk növbədə, yazıcının həmin surətə münasibəti, əsərin janrı və üslubu ilə bağlı olan prosesdir [Qurbanov, A. 2019, s. 76].

Antroponimlərin ən çox işləndiyi üslublar publisistik və bədii üslubdur. Lakin burada da antroponimin üslubi funksiyaları fərqli olur.

Publisistik üslub nitq sahəsində ictimai-siyasi və mediaya yönəlmiş funksional üslublardan biridir. Bu üslubun əsas məqsədi oxucu ilə təsirli ünsiyyət qurmaq, informasiyanı çatdırmaq, ictimai rəy formalaşdırmaqdır. Publisistik mətnlərdə antroponimlər insan adları, ləqəb və titul formaları, sadəcə, identifikasiya vasitəsi kimi yox, həm də ideoloji, emosional və kommunikativ funksiya daşıyır. Həmin funksiyalara aşağıdakıları nümunə göstərmək olar:

-**Antroponimlərin ictimai-ideoloji funksiyası.** Publisistik məqalə, reportaj və müsahibələrdə adların seçimi müəyyən ideya və mövqə ilə əlaqələndirilir. Məsələn; bir siyasətçi və ya ictimai xadim adı istinad edilərkən, onun adı ilə yüklü kontekst tarix, rol, kredibilitet yenidən xatırlanır. Beləliklə, antroponim maraqlı rezonans yaradaraq məzmunu gücləndirir.

Məs.: “Xəbər verdilər ki, Heydər Əliyev bu təşəbbüsü dəstəkləyəcək”, - “Heydər Əliyev” adı burada həm identifikasiya, həm də hörmətli nüfuzun yenidən xatırlanması rolunu oynayır. Publisistik üslubda antroponimlər yalnız şəxsləri tanımaq üçün istifadə olunmur, həm də mətnin ideoloji, emosional və kommunikativ yükünü daşıyır. Onların epitet və titul əlavələri, yerləşmə strategiyaları, təkrar istifadəsi və yerləşdirilməsi üslubi cəhətdən diqqət tələb edir. Antroponim vasitəsilə publisistik məqalə daha canlı, yaddaqalan və oxucu ilə birbaşa əlaqə yaradan vasitə imkanı qazanır.

Bədii üslubda, obrazlı mühitdə antroponimlərin üslubi funksiyaları daha zəngindir. Bədii ədəbiyyatda dilin emosional, estetik və təsir gücünü artıran vasitələrdən biri də antroponimlər, yəni insan adlarıdır. Onomastika elminin tərkib hissəsi olan antroponimlər bədii mətnə sadəcə şəxs adı kimi yox, həm də obraz yaratma, milli-mədəni məna daşıma, simvolik yük, ironiya, alleqoriya kimi müxtəlif üslubi funksiyalar yerinə yetirir. Bədii üslubun əsas məqsədi estetik zövq oyatmaq, oxucuda emosional reaksiya doğurmaq və həyat hadisələrini sənətkarlıqla təqdim etməkdirsə, antroponimlər bu məqsədə xidmət edən güclü vasitələrdən biridir.

Antroponimlər milli-mədəni funksiyasının daşıyıcılarıdır. Bədii mətnə adlar milli xüsusiyyət daşıyır. Adın dil formasına, tarixi-mədəni mənbəyinə görə oxucu obrazın mənsub olduğu etnosu, dini və coğrafi çevrəni müəyyən edə bilər. Məsələn: “Əsli və Kərəm”, “Tahir və Zöhrə” kimi xalq dastanlarında adlar həm də etnoqrafik kod rolunu oynayır.

Antroponimlər simvolik və metaforik yük daşıyıcılarıdır. Adlar bəzən birbaşa mənadan çıxarılaq simvolik və metaforik məna qazanır. Bu zaman antroponimlər mətnin ideya yükünü daşımağa xidmət edir. Məsələn; “Əli və Nino” romanında adlar iki mədəniyyətin toqquşmasını simvolizə edir.

Bədii əsərlərdə mövzudan asılı olaraq, xüsusilə də alleqorik əsərlərdə alleqorik adlardan istifadə edilir. Obrazlar cansız əşyalar və məfhumlarla adlandırılır. Məsələn Torpaq, Kimya, Ləyaqət, Gilə, Yasəmən, Dəniz və s.

Bəzi əsərlərdə adlar oxucuya dərhal müəllifin mövqeyini ötürür – məsələn, “Dəli Kür”də Mələk, Cahandar ağa adları həm də tarixi-mifik çağırışlardır.

İronik və yumoristik üslubda adların rolu. Bədii üslubun ironiya və satira kimi janrlarında adlar istehzal formada seçilə bilər. Bu zaman ad personajın xarakteri ilə təzad yaradır və oxucuda gülüş doğurur. Məsələn: Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin "Usta Zeynal" əsərində personajların adları həm sosial mənsubiyyətə, həm də satirik baxışa işarə edir. Eyni zamanda, Molla Nəsrəddin jurnalı materiallarında antroponimlər çox vaxt məcaz xarakteri daşıyır.

Tarixi və real adların bədii təcəssümü. Tarixi roman və povestlərdə real şəxs adları bədii mətnə yenidən formalaşır. Burada ad həm fakt, həm də sənətkarlıq elementi kimi çıxış edir. Məsələn: Nəriman Həsənzadənin “Nizami” dramında şairin adı yalnız şəxs yox, mədəniyyət simvolu kimi təqdim olunur. Yaxud da “Nadir şah” əsərində Nadir şah adı eyni funksiyaları daşıyır.

Sintaktik və kontekstual funksiyalar. Antroponimlər bədii mətnin intonasiyasını və təsir gücünü artırmaq üçün sintaktik vurğu vasitəsi kimi də istifadə olunur. Adın cümlədə xüsusi vurğulanması obrazın önə çıxarılmasını təmin edir. Nümunə: “Anam deyirdi ki, Qasım gələndə güllər tez açar...” – burada “Qasım” adı obrazın poetik müstəvidə təqdimini gücləndirir.

Bədii üslubda antroponimlərin funksiyaları çoxcəhətlidir: obraz yaradır, yerli-milli kolorit verir, simvolik və emosional yüklə mətnə dərinlik qatır. Müəllifin ad seçimi bədii mətnin dil estetikası və ideya tutumunun ayrılmaz hissəsidir. Antroponimlər vasitəsilə əsərin üslubi rəngi formalaşır, oxucunun dünyagörüşünə təsir olunur və bədii təəssürat gücləndirilir.

Bədii əsərdə yazıçı yaratdığı obrazın xarakterik cəhətlərini nəzərə alaraq ona ad verir. Hər bir yazıcının da obrazı oxucuya tanımaq üsulları fərdi və fərqli olur, üslubi məqsədə xidmət edir. Məsələn;

-Yəhya Kamal!

Böyük məclisdə yolunuz düşsə, ayələrdən çox bu adı oxuyarsınız. Qoca çinar ağaclarının gövdəsində, gəci qopan divarlarda iri xətlə, səliqəsiz yazılmışdır:

-Yəhya Kamal!

Yazıçı Mir Cəlalin “Göz” hekayəsində belə bir təsvirlə qarşılaşırıq. Və bu şəkildə tanıma üç mərhələdə davam edir. Yalnız üç mərhələni-abzası oxuduqdan sonra Yəhya Kamalın kim olduğu oxucuya məlum olur. Məlum olur ki tip suyu üfürə-üfürə içən, mərasimlərdə rəsmi görünməyə çalışan, qorxaq, cılız bir adamdır [Hüseynova, 2018, s.206-207].

Ariq oğlan (adına Zahidov deyirdilər) çayını nəlbəkiyə tökə-tökə üzünü Dilənə tutdu,- cümləsində isə yazıçı tanıma üsulu kimi əlavə cümlədən istifadə etmişdir.

Bədii ədəbiyyatda Leyla adının işlənməsilə tez-tez rastlaşırıq. Bu Füzuli ənənəsinin davamı kimi qiymətləndirilə bilər. “Leyla” hekayəsinin baş qadın qəhrəmanının Leyla adlandırılması və adın əsərin adına çevrilməsi də xüsusi üslubi məqsədə xidmət edir. Bu gənc və gözəl qızın həyatının Leyla adının mənasında olduğu kimi, qaranlıq olacağından xəbər verir.

Yazıçılar bəzən folklor ədəbiyyatına sadıq qalaraq, müsət və ya nəfi baş qəhrəmanlarını adlandırarkən dastan qəhrəmanlarının adlarından istifadə edirlər. Nigar, Rövşən, Koroğlu, Həmzə və s. belə adlardır.

Daha çox satirik əsərlərdə mənfi tiplərin adlandırılmasında isə yazıçılar uydurma adlardan istifadə edir, tipin xarakterinə uyğun olan adlar yaradırlar. Məsələn, “Durmuş, Həkim Cinayətov, Anketov Anket, Gilə, Durmuş, Qarınca xanım və s. adlar bu cür uydurma adlardır.

Başqa bir cəhət də ondan ibarətdir ki, adətən yazıçılar müsbət qəhrəmanlara çox sevdikləri adları, mənfi tiplərə isə sevmədikləri adları verirlər. Məsələn; N.Vəzirov bir neçə əsərində Müsbət obrazlarına Fəxrəddin, Səadət adlarını vermişdir.

Böyük şair S.Vurğun Molla Pənah Vaqifə rəğbətini ifadəsi olaraq həm poemasını “Vaqif” adlandırmı, hətta öz oğul övladının da adını Vaqif qoymuşdur. Belə nümunələr yüzlərlədir.

Antroponimlərin bir qolunun da ləqəblər olduğu məlumdur. Ləqəblər də bədii əsərdə xüsusi üslubi vasitə kimi istifadə edilir. Adətən, ləqəblər mənfi semantikaya yüklənmiş olur. Az hallarda müsbət semantikalı ləqəblərə də rast gəlinir. Məsələn; Sarıqlı Molla. Lal Hüseyn, Yastı Salman, Sarı Şəmistan və s. demək olar ki, bütün nəsr əsərlərində ləqəblərə rast gəlinir. Və adətən, ləqəblər də xüsusi olduğu üçün böyük hərflə yazılır. Lakin Mir Cəlalın əsərlərində mənfi obraza verilən, mənfi semantikaya yüklənmiş ləqəbin kiçik hərflə təqdim olunduğu məqamlara da rast gəlirik. Məsələn; quzu Allahyar, fərə Məsmə və s.

“Dirilən adam” romanında Qumru deyir: -Onun bir dırnağını Bəbir kimi min köpəyə dəyişməyəm. Getsin *yalaq* Səkinəni aldatsın. Mən də ona *fərə* Məsmə deyiləm ki?!

Məndə yazıçı mənfi ekspressiyalı “yalaq və fərə” ləqəblərini kiçik hərflə yazmaqla həmin tiplərin cəmiyyətdə gərəksizliyini birdaha gücləndirmək, faydasızlıqlarını diqqətə çatdırmaq istəmişdir [Hüseynova, 2018, s.259].

Nəticə:

Nümunələrin sayını istənilən qədər artırmaq mümkündür. Nəticə olaraq deyə bilərik ki, antroponimlər üslubi cəhətdən obrazlara aid psixoloji vəziyyətin ifadə edilməsi məqsədilə seçilən ən münasib dil vahidləridir. Yazıçı üslubunun müəyyən edilməsində də antroponimlər əhəmiyyətli rola malikdir. Antroponimlər tarixi kateqoriyadır. Zamanla, ictimai-siyasi vəziyyətin, systemin dəyişməsilə adlara münasibət də dəyişir. Buna görə də hər bir dövrdə antroponimlərin müqayisəli tədqiqinə ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat

1. Adilov, M. (1966), C.Məmmədquluzadənin dilində təkrarların üslubi mövqeyi. Bakı: ADU.Elmi əsərlər. N4
2. Ağayeva, İ.(1988), Bədii və elmi üslub. Bakı.
3. Aydın abi, Aydın. (2002), Şəxs adları lüğəti. Bakı: Çıraq. 398 s.
4. Dəmirçizadə, Ə. (1962), Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı: 271 səh.
5. Əliyeva, S. (2015), “Onomastik vahidlərin semantikasi və funksiyası”, Bakı: ADU.
6. Hüseynova, H. (2018), Mir Cəlalin bədii əsərlərinin linqvopoetik xüsusiyyətləri. Bakı.
7. Qurbanov, A. (2019), Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. I c. Bakı.
8. Qurbanov, A. (2019), Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. II c. Bakı.
9. Məmmədli, R. (2007), “Bədii üslubun leksik xüsusiyyətləri”, Bakı.
10. Veysəlli, Ə. (2011), Onomastik leksikanın poetikasi, Elm.
11. https://www.anl.az/el/m/me_ovui.pdf
12. <https://ru.scribd.com/document/640390107/Uslub>

Rəyçi: F.e.d. Həcər Hüseynova